

زیار و لاسم^۲

آب زیار و لاسم از کوه‌های غربی قزقان‌چای فیروزکوه سرچشمه می‌گیرد و زیر دست پلور، کمی بالاتر از تونل اول راه هراز به رودخانه هراز می‌پیوندد. راه اصلی این دو دهکده کنار همین آب است اما از پهلوی تونل اول نیز راهی سر بالا به زیار می‌رود و پس از مسافت سه کیلومتر به هکده زیار می‌رسد. از دهکده زیار تا لاسم در حدود دو فرسنگ سنگین است. از لاسم راهی به دریاچه‌های تار و موج^۳ دماوند است که با گذشتن از گردنه انگمار^۴ می‌توان به این دودریاچه رسید. از لاسم راهی به فیروزکوه است که از دهکده‌های قزقان‌چای می‌گذرد و به این ترتیب به فیروزکوه می‌سد:

رزمون^۵، وزن^۶، نجفدر^۷، بهان، آسور، اندریه، ارجمند، وشتان^۸، علی‌آباد، سوله‌بن، دوآب شهرآباد، فیروزکوه.

از لاسم راهی قدیمی به دهکده نوا می‌رود. این راه از گردنه املا^۹ می‌گذرد. در املا امامزاده قوام‌الدین بن سیدجلال‌الدین اشرف بن امام موسی‌الکاظم و گورستان قدیمی آن قابل بررسی است.

- ۱- ده اذهستان بالالاریجان بخش لاریجان شهرستان آمل، دوازده کیلومتری جنوب رینه (فرهنگ جغرافیایی ایران، ج ۳).
- ۲- بکسرین، ده اذهستان بالالاریجان بخش لاریجان شهرستان آمل، چهارده کیلومتری جنوب رینه (فرهنگ جغرافیایی ایران، ج ۳).
- ۳- بفتح میم دوم. ۴- بکسر گساف. ۵- بفتح راه و سکون زاء.
- ۶- بفتح واو و سکون زاء. ۷- بفتح نون و جیم و سکون فاء و فتح دال. ۸- بضم واو.
- ۹- بفتح الف و سکون میم.

امامزاده هادی بن موسی بن جعفر علیه‌السلام

در دهکده زیار از دهکده‌های بالا لاریجان

بنایی است هشت ترک با گنبدی کلاه‌درویشی. بنا از داخل نیز هشت ترک است و گنبدی عرقچینی دارد (عکس شماره ۲۱۹). صندوقی چوبین ساده در وسط بناست.

امامزاده عبدالله بن موسی بن جعفر علیه‌السلام

در دهکده زیار بالا لاریجان

بنایی است با همان مشخصات امامزاده هادی بن موسی بن جعفر علیه‌السلام (عکس شماره ۲۲۰).

گورستانهای گبری

گورستانهای قدیمی در مراتع زیورکوه، بهین‌کوه، میانرود و خرابه خون‌نوسر است.

آبشار شیخ علی‌خان

این آبشار میان آبادی زیار و مرتع بزم واقع است و بلندی آن در حدود چهل متر است و مقدار ده سنگ آب آن به رودخانه زیار می‌پیوندد.

کتیبه‌های میان زیار و لاسم

میان زیار و لاسم رودخانه کوچکی است که به آب مرار معروف است. در کنار این رودخانه دو سنگ بسیار بزرگ بهم متصل‌اند. بر سنگی يك تن شکارچی با تفنگ و کلاه ظل‌السلطانی است که روی اسب سوار است و شکاری در جلو او زان‌نورده

است و این ابیات بر این سنگ حاك شده است :

« بخ بنخ این ماء سبیل است می کند اینجا گذار

یا که زینها گشت پیدسا قدرت پروردگار

خوش بود اینجا سماور با کباب و یارو می

گه ببوئی گه بنوشی گه خوری گوشت شکار

سید غلامعلی لاریجانی .

سید غلامعلی اصلاً نیاکی بوده و پسران او در «رزگه» آمل به نام «نیاکیان» تا

امروز هستند .

پلهای قدیمی

بر روی رودخانه لاسم

اعتماد السلطنه می نویسد :

« بر روی رودخانه لاسم از قدیم ایام پلهایی از سنگ و گچ بسته اند. »^۱

پاره‌ای از این پله‌ها و آثار آنها تا امروز برجای است .

امامزاده احمدرضا

در دهکده لاسم از دهکده‌های بالا لاریجان

محمدحسن خان اعتماد السلطنه در باره این امامزاده چنین نوشته است :

« امامزاده‌ای در لاسم است مشهور به احمدرضا، گنبدی از گچ و آجر دارد ،

لوزی الشكل ، ضریح امامزاده از چوب است. از در که وارد می شویم سمت

در به ضریح آیه الکرسی نوشته شده ، طرف مقابل این کلمات نوشته شده :

۱- کتب کتابخانه بیوتات سلطنتی، ج ۲، شماره ۷۲۶، ص ۳۴ ب .

هذه العمارة المباركة و روضة المتبركة المزار المغفور المبرور المرحوم

السعيد الشهيد بن حماران قدس الله العزيز . در چند پارچه چوب دیگر که

بین الکتبیتین پایین و بالا عمود است این کلمات نوشته شده است :

صد هزاران بشارت و مغفرت بروح روان او واصل کن عمل محمدعلی نجارفی

تاریخ ماه مبارک ربیع الاول سنة احدى وعشرين وثمانمائه . الله بر نویسنده

این رحمت کن کاتب حسین بن اسکندر و بر ناظم این رحمت کن . در سایر

اضلاع ضریح آیات قرآن است .^۱

آنچه به نظر نگارنده، از این امامزاده رسید به این شرح است :

نام امامزاده به مرور ایام « احمدرضا کریم » شده است . بنایی است هشت ترك

که هر ترك آن ۱۹۳ سانتیمتر است و بام آن گنبدی کلاه درویشی است (عکس شماره

۲۲۱) . بنا از داخل نیز هشت ترك است و گنبدی عرچیینی دارد . در ورودی اصلی دو

لنگه است . بلندی آن ۱۴۰ و پهنای هر لنگه ۴۰ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۲۲) .

این عبارات بر این دولنگه دیده می شود :

« عمل استاد افراسیاب .

ابن استاد علی نجار معروف بلارجانی .

در مسجد به رزه باز مکن چون درایی بجز نماز مکن .

صندوقی در وسط بنای اصلی، مرقدا پوشانده است. این آیات و عبارات بر آن

خوانده شد:

بر حاشیه بالای بدنه شمالی آیه الکرسی بدین ترتیب حاك شده است :

« الله لا اله الا هو الحي القيوم -- تا -- من ذا الذي يشفع . »

۱- کتب کتابخانه بیوتات سلطنتی، ج ۲، شماره ۷۲۶، ص ۳۴ ب و ۳۵ الف .

بر حاشیه پایین همین بدنه:

« عنده الا بازنه - تا - الا بعلمه وسع . »

بر حاشیه بالای بدنه شرقی عبارات زیر حک شده است :

« امر هذا الصندوق ادریس بن صالح . »

بر بدنه جنوبی صندوق عبارات زیر است :

« هذه العمارة المباركة وروضة المتبركة المزار المغفور المبرور المرحوم

السعيد الشهيد بن خياريان قدس الله العزيز . »

بر همین بدنه :

« كاتب خسرو بن اسكندر طلب رحمت كن عمل محمد بن علي بابو نجار . »

منبری چوبین در این بقعه است که این کتیبه بر آن حک شده است :

« الله محمد علي فاطمه حسن وحسين ياقاضي الحاجات وقف امامزاده لاسم

نمود ۱۲۱۵ . »

بر تخته پاره‌ای که بر دیوار امامزاده نصب بود ، باخط متوسط نسخ آیاتی از

ابتدای سوره مبارکه یس تا انتهای آیه یازدهم حک شده است (عکس شماره ۲۲۳) .

تکیه‌ای قدیمی

در دهکده لاسم

تزدیک امامزاده و طرف جنوب آن ، تکیه بزرگ قدیمی است . پنجره‌های

ارسی آن که تعداد آنها هم زیاد بود جلب نظر می‌کرد (عکس شماره ۲۲۴) .

خانه‌ای قدیمی

در دهکده لاسم

خانه‌ای قدیمی و بزرگ در دهکده لاسم است که روی در خرابی دارد . بر دیوارهای اطرافهای مسکونی طبقه دوم این خانه گچ بریهای جالبی دیده می‌شود (عکسهای شماره ۲۲۵ و ۲۲۶ و ۲۲۷) .

قلعه‌ای قدیمی

بر بالای کوه انگمار^۱

اعتماد السلطنه می‌نویسد:

« کوه مرتفع برفی سخت سنگی که موسوم به انگمار است از قرار گفته شکارچینا قلعه‌ای قدیمی در این کوه است که آن قلعه هم موسوم به قلعه انگمار است . »^۲

کتیبه‌ای بر سنگ

در کنار چشمه انگمار

در کنار چشمه انگمار، تخته سنگی است که این بیت بر آن حک شده است:

« انگمار است سلسبیل و جنت المسأوالزور

حیف از اینجا نیست غلمان حیف از آنجا نیست حور . »

قلعه گلندان^۳

در املا، سر راه لاسم به نوا

بر سر راه قدیمی لاسم به نوا در اراضی معروف به املا آثار قلعه‌ای قدیمی به نام

۱- بفتح الف وسکون نون وکسر گاف . ۲- کتب کتابخانه بیوتات سلطنتی، ج ۲،

شماره ۱۷۲۶، ص ۳۵ الف . ۳- بکسر گاف وفتح لام و سکون نون . ۴- بفتح

الف وسکون میم .

گلندان است. این راه ظاهراً در قدیم آمدورفتی داشته و آبادان بوده است. گمبوجی زیر قلعه، سرخیابان پای چشمه طرف نوا است.

امامزاده قاسم بن حسن بن موسی الکاظم علیه السلام در دهکده اسک از دهکده‌های بالالاریجان

بنای اصلی مسجدی است که مرقدی با صندوق مشبک تازه‌سازی در میان آن است. در ورودی مسجد و مزار شرقی است. مصالح بنا سنگ و گل و گچ و بام آن گل‌سری است.

خانه امینی

در اسک خانه‌های قدیمی نسبتاً زیاد است از آن‌ها می‌توان خانه امینی را نام برد که پنجره‌های ارسی و گچ بریهای آن قابل ملاحظه است (عکس شماره ۲۲۸).

امامزاده یحیی

در بالامحله دهکده اسک

بنایی تازه‌ساز است که آقای موسی گودرزی به جای بنای قدیمی ساخته است. سروی کهنسال نزدیک بقعه است. مسجدی ساده و بی‌پیرایه دارد.

مسجد جامع^۱ اسک و مرقد امامزاده علی‌عسکر

بنایی است مستطیل‌شکل که شش فیلیا در دو ردیف در طول آن ساخته و دوازده

۱- دهکده اسک شامل محلات زیر است: درزی‌محله، قادی‌محله، رئیس‌محله، کلاری‌محله، تیرگر‌محله، دهل‌محله، باعث‌محله، امیر‌محله. نام این محله‌ها به نام خاندان‌هایی است که در آنجا زندگی می‌کنند. کتب کتابخانه بیوتات سلطنتی، ج ۲، شماره ۷۲۶: ص ۳۰ الف و درص ۳۰ ب، شرحی از خاندان‌های اسک دارد. ۲- مسجد جامع که منضم به تکیه است از بناهای حاجی کاظم نام از طایفه درزی یکصد و بیست سال است که بنا شده. کتب کتابخانه بیوتات سلطنتی، ج ۲، شماره ۷۲۶: ص ۳۰ ب، این مطالب را اعتماد السلطنه در سال ۱۲۹۶ در رکاب ناصرالدین‌شاه نوشته است.

طاق بر این فیلیاها و دیوارهای اطراف زده‌اند. از داخل سفیدکاری است و از خارج گچ را با دست مالیده‌اند. مصالح اصلی بنا سنگ و گچ است. مرقد امامزاده در وسط بنای مسجد است.

امامزاده دیگری در دهکده اسک به نام «امامزاده محمد» است که بنایی ساده با ایوانی جلو آن است و بام هر دو، گل‌سری است.

امامزاده علی بن عبدالله^۱ معروف به فشنگ آقا^۲

در اراضی پشنگ دهکده اسک از دهکده‌های بالالاریجان

شجره این امامزاده بر تخته پاره‌ای با خط خوش نستعلیق، بسیار ظریف بدین شرح کنده‌کاری شده و در دست متولی بود:

«علی بن عبدالله بن محمد بن حسن بن حسین بن طایع بن امام‌الهمام زین‌العابدین بن حسین‌الشهید بن اسدالله‌الغالب مطلوب کل طالب امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه‌السلام شرف اختتام یافت» (عکس شماره ۲۲۹).

در مقدمه این شجره ظاهراً تاریخ بنای امامزاده بوده است.

بنای اصلی بقعه از داخل و خارج هشت‌تَرک است (عکس شماره ۲۳۰). جلودر ورودی اصلی پیش‌صحنی یا کفش‌کنی است. در ورودی کفش‌کن و بقعه شمالی است. سقف بنا گنبدی عرقچینی و بام آن کلاه‌درویشی است. از داخل و خارج سفیدکاری دارد و مصالح اصلی بنا سنگ و گچ است. همسر امیر مکرملاریجانی معروف به «خاورخانم» در درگاه ورودی صحن مدفون است.

۱- نام این امامزاده را اعتماد السلطنه علی‌عسکر ذکر کرده است. کتب بیوتات سلطنتی، ج ۵، شماره ۷۲۶: ص ۳۰ الف. ۲- بکسرفاء و سکون‌شین و فتح‌نون و سکون‌کاف، چون بنای این امامزاده در مزرعه پشنگ است به این نام معروف شده است.

بقعه دیگری در اراضی پشنگ اسك به نام امامزاده جعفر است که پیش‌صحن یا مسجدی جلو در ورودی است. در مسجد و در بقعه شمالی است. بنای اصلی از داخل و خارج هشت ترك است. سقف بنا گنبدی عرقچینی و بام بنا کلاه‌درویشی است (عکس شماره ۲۳۱).

بقعه دیگری در همین مزرعه به نام امامزاده شیرین است که معروف است خواهر امامزاده علی و امامزاده جعفر است. بنایی است محقر که ایوانی رو به جنوب دارد. طرف شمال شرقی بقعه به کوه متصل است. اهالی معتقدند که شیرین در اینجا غیب شده و نظیر قصه بی‌شهر بانو را برای او ذکر می‌کنند.

باغ عباس آباد

این باغ در دهکده اسك به دست عباس‌قلی خان لاریجانی امیر مکرّم احداث شد. محل تفریح و تابستان نشین او بود. ساختمانی هم داشت که فعلاً یکسره خراب شده و از میان رفته است. جد امیر مکرّم را در امامزاده ابراهیم آمل به خاک سپرده‌اند.

غار اسك

این غار که از طولترین غارهای ایران است، بالای نخستین تونل راه هراز قرار دارد. طول غار در حدود ۴۵۰ متر و پهنای آن در پاره‌ای جاها به ده متر می‌رسد. اوایل غار چاهی است که در حدود سی متر عمق دارد. چهارصد متر که از دهانه غار پیش رفتیم به کوره راهی می‌رسد و دنباله غار پنج‌متر دیگر پس از این کوره راه ادامه پیدا می‌کند.^۱

۱- برای اطلاعات بیشتر ن.ك. به مجله خواننده‌نیا، سال دوازدهم، شماره ۴۳ شنبه پنجم بهمن ۱۳۳۰. مجله نیرو و راستی سال پنجم، شماره ۱۵۵، چهارشنبه ۲۸ مردادماه ۱۳۲۶. کتب‌خانه بیوتات سلطنتی، ج ۲، شماره ۷۲۶، ص ۳۱ الف، شرحی درباره این غار دارد.

کافر کلی

در نقاط مختلف بالالاریجان در میان بندها و پرتگاهها اطاقهایی در سنگ تراشیده‌اند. در هیچیک از نقاط ایران این اطاقها تا این حد متمرکز نیستند. این اطاقها از کوه کاروان در شمال دهکده اسك شروع می‌شوند و به زیر برج پیامه‌سی ختم می‌گردد. در دره‌های فرعی نظیر دره نیاك نیز این اطاقها ساخته شده‌اند. اغلب آنها به نام «کافر کلی» یعنی «غار کافر» خوانده می‌شوند. اعتماد السلطنه درباره کافر کلی اسك چنین نوشته است:

«سمت شمال اسك محدود است به کوه کاروان که کوهی بی‌دامنه تندی است مشا به دیوار و از بنیان این کوه تقریباً تا دوثلک آن مغاره‌های بزرگ مصنوعی و سوراخهایی که دست انسان با کلنگ کنده است دیده می‌شود. تقریباً ۲۰۰ الی ۲۵۰ سوراخ است. آنچه به نظر من می‌آید و باید همین طور از روی تخمین باشد در سوابق ایام وقتی که اهالی این بلد مذهب زردشتی داشته، دخمه اموات بوده. اگر چه عقیده اهل بلد اینست که سکنه سابق اینجا این مواضع را کنده بودند برای خودشان. این حدس صائب نیست شاید شق اول صحیح باشد و حالا آنچه دسترس است و ممکن است گوسفند آنجا برود زاغه کرده‌اند. آنچه قدری بلند است و گوسفند نمی‌رود و آنچه با نردبان انسان صعود می‌کند آذوقه گوسفند می‌گذارند. آنچه هیچ نمی‌شود رفت به حالت اولیه باقی است. اگر صعود بواسطه طناب و غیره کنند محتمل است استخوان آدم پیدا شود و این قسمت شمال به تفصیلی که مذکور شد فی الواقع ریشه دماوند است به این معنی که از يك راه صعب‌المسلکی با سرازیری بسیار تند و يك دربند تنگی که در آن دربند هم از این دخمه‌ها زیاد است راهی است که

به قریه رینه می رود و خود رینه وصل به ریشه دماوند است. از جلگه رینه تقریباً سه هزار قدم که پایین می آیند به دربند سنگی تنگی می رسند که ابتدای آبادی اسك از اینجا شروع می شود.^۱

کافر کلیهای دیگر بالا لاریجان

از کافر کلی اسك که بگذریم و در امتداد رود هراز رو به شمال حرکت کنیم در کنار راه و دره های فرعی دست چپ و دست راست آب کافر کلیهای زیر را می بینم:

- ۱- در تنگه پهلوی اسك به نام تنگه سرره (عکس شماره ۲۳۲).^۲
- ۲- در نیم کیلومتری این تنگه داخل تنگه دست چپ يك ردیف شش تایی.
- ۳- در تنگه دیگری پایین تر از این تنگه کافر کلی تکی بغل کوه است.
- ۴- در تنگه آنهمون در طرف چپ هراز روبروی دره نیاك در آخر تنگه، سه کافر کلی است یکی طرف چپ و یکی طرف راست و یکی در میان آن دو.
- ۵- کمی پایین تر از این تنگه، دربند و پرتگاه دست چپ آب هراز يك ردیف ده عددی است. (عکس شماره ۲۳۳).

۶- داخل دره نیاك پشت انجیلا، ده عدد نامنظم پهلوی یکدیگر است.

۷- در دره نیاك زیر راه نوا، چهار عدد پهلوی یکدیگر.

۸- کافر کلی تکی انبه در دهکده انبه.

۹- ردیف کافر کلیهای مون (عکس شماره ۲۳۴).

۱۰- در پرتگاهی که پایین برج بیامه سی است سه عدد جدا از یکدیگر.

دو مرگان در مطالعه بالا لاریجان طر حهای داخلی بعضی از این کافر کلیها را داده

۱- کتب کتابخانه بیوتات سلطنتی، ج ۲، شماره ۷۲۶، ص ۲۹ الف. ۲- بفتح

سین و کسر راء اول و فتح راء دوم.

است ولی معلوم نکرده که متعلق به کدام است.

رینه

رینه از دهکده های آباد بالا لاریجان است و به محلات زیر تقسیم می شود:

سالارمجله، موشامجله، خیرمجله^۱، کریممجله، قرقشه مجله^۲، بایه مجله، فرامرز مجله، خسین مجله^۳، قصاب مجله، مسیرمجله^۴، ابیاك مجله^۵، مهمیدمجله^۶، (شاید محمود)، کردمجله.

محمد حسن خان اعتماد السلطنه محلات رینه را بدین ترتیب یاد کرده است:

« سالارمجله مرکب است از سه مجله: سالارمجله، گرجی مجله، احمدان-

مجله. چالکامجله، کفشگرمجله، بایه مجله، کردمجله، منصورمجله،

خمسین مجله، فرامرزمجله، عربمجله، قصابمجله، این پنج مجله جزء

کردمجله هستند.^۷»

خاندانهای زیر در محلات مختلف این دهکده زندگی می کنند:

کیاسالار، موشائی، خاندان محمدشاهی از کرمانشاهان آمده اند. گروهی که

در رینه ساکن شدند جزء طایفه ملا بشمار آمدند دسته ای که به موشا رفتند جزء طایفه

برزگر شمرده شدند و جمعی که به آمل آمدند جزء طایفه کفشگر شدند. کردهای

کردمجله رینه از کردکوی گران بدینجا آمده اند. خاندان فرامرزهم از زابل سیستان

بدینجا روی آورده اند. خاندان خسین خود را از نسل خسرو پرویز می دانند. خاندان

قرقشه از لار به رینه کوچ کرده اند. در اصل دوبرادر بودند یکی به رینه و دیگری

۱- بفتح خاء و کسریاء. ۲- بفتح قاف و سکون راء و فتح قاف دوم و کسرسین.

۳- بفتح خاء. ۴- بفتح میم. ۵- بفتح الف. ۶- بفتح میم و سکون هاء.

۷- کتب کتابخانه بیوتات سلطنتی، ج ۲، شماره ۷۲۶، ص ۳۱ ب.

به لار فارس رفت. خاندان بایه (بائی) از سوادکوه‌اند و در رینه ساکن شده‌اند. طایفه قصاب از اعراب کوچ‌کننده بودند که در رینه مقیم شده‌اند. خاندان خیر در نوشته‌ها و اسناد «خزر» خوانده می‌شوند. خاندان ابی‌ک هم از اعراب هستند. خاندان سالارکیا، خاندان اصلی و بسومی رینه است.

امامزاده محمدظاهر

در اراضی امامزاده‌سر رینه

بنای اصلی بقعه از خارج و داخل هشت‌تَرک است. بام آن کلاه‌درویشی است و از داخل گنبدی عرقچینی دارد. در ورودی اصلی بقعه شرقی است که در مسجدی باز می‌شود. در درازای مسجد، در وسط، پنج‌ستون چوبین است که بر بالای آنها فرسبی کشیده‌اند.

طاق مسجد پلورکشی است، پلورها چهارنیش است و سردیوارهای دو طرف و فرسب میان‌میانی متکی است. بالای پلورها، پل‌کوبی بادرزپوش است. علمی نظیر علمهای تهران در مسجد بود ولی زیاد قدیمی به نظر نرسید. مسجد دارای ایوانی ساده باهشت ستون چوبین است. در حرم بقعه صندوقی مشبک قدیمی است که سه‌طرف آن برجای است و یک‌بدنه دیگر آن را به سرقت برده‌اند.

امامزاده یحیی

در مسیر محله رینه

بنای اصلی بقعه گل‌سری است که هفت‌پله از کف دو مسجدزانه و مردانه بلندتر است. سقف بنای اصلی بقعه و سقف مسجدها پلورکشی و پل‌کوبی است.

۱- بفتح فاء وراء و سکون سین و باء. حمال و دوش کش را گویند.

امامزاده حمزه بن موسی بن جعفر علیه‌السلام

در کریم‌محله رینه

بنای اصلی بقعه از خارج هشت‌تَرک با گنبدی کلاه‌درویشی و از داخل چهارگوشه با گنبدی عرقچینی است. در هر ضلع بقعه از داخل دو طاق‌هلالی است که یکی داخل دیگری است. درها و صندوق بقعه تخته‌ایست و کنده‌کاری ندارد. بقعه را از کاشیهای نقش‌دار دوران قاجاری فرش کرده‌اند. بنای بقعه مشرف بر تکیه و در جنوب مسجد جامع است. وسط تکیه تختی است و منبری بر آن است.

مسجد جامع رینه

بنای مسجد جامع قدیمی است. در درازای بنا دوفیلیا در وسط بنا ساخته‌اند و شش رواق با طاقهای گنبدی به وجود آورده‌اند. قبل‌از ورود به مسجد، به مأذنه‌ای برمی‌خوریم که از سنگ و گچ ساخته و حلب‌پوش کرده‌اند. مصالح بنای مسجد نیز سنگ و گچ است.

قلعه لوند

در رینه از دهکده‌های بالا لاریجان

سید ظهیرالدین مرعشی درباره این قلعه می‌نویسد:

« سیدفخرالدین پس از تسخیر قلعه کارو (که رود) متوجه تسخیر لاریجان و قلعه لوند گشت. کیاحسن کیای‌ضماندار، به قلعه متحصن شد و بنیاد عناد و تمرّد نمود و مطلقاً نصیحت قبول نکرد. اما مردم لاریجان را عطا یا موهاب فریفته گردانید و اکثر تابع و فرمانبردار گشتند و برابر قلعه لوند در موضع رینه، قلعه‌ای دیگر بنیاد کردند و به زمان اندک به اتمام رسانیدند و چند نفر از موافقان دولت خود را با سردار نیک باز گذاشتند و به قلع و قمع جمع لاریجانی که موافق

کیا حسن کیا بودند اقدام نمودند و خود متوجه کجور گشتند و چون مدت شش ماه بر آن بگذشت، کیا حسن کیا امان طلبید و قلعه را تسلیم نمود و او را از قلعه بیرون آوردند و به آمل جای دادند و قلعه را به کوتوالان لایق سپردند و قلعه رینه که جهت تسخیر لوندرا ساخته بودند خراب کردند و آثار آن هنوز باقی است.^۱

کلماتی با خط کوفی

بر لوحه ای سنگی میان راه رینه به پلور

محمد حسن خان اعتماد السلطنه که در سال ۱۲۹۶ در رکاب ناصرالدین شاه به رینه و سایر دهکده های بالا لاریجان رفته است، کتیبه ای به خط کوفی بر سر راه رینه به پلور دیده و درباره آن نوشته است:

« از قریه رینه که به پلور می آیند، در وسط راه گردنه، کنار راه واقع شده. در سر این راه لوحی به خط کوفی بر پارچه سنگی منقور بوده. بمورد هور بواسطه زلزله یا عوارض دیگر، این پارچه سنگ محکوک، از جای خود جدا شده، غلطیده، سیصد چهارصد ذرع پایین افتاده است و شکسته است. آنچه در این

لوح باقی مانده بعینه

در صفحه ۲۱ نقل

شده. چون این لوح

در کنار راه بوده،

بنابر این لوح اسم

بانی ندارد.^۲

سنی حله

لوح سه

۱- تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، ص ۲۹۰. ۲- کتب کتابخانه بیوتات

سلطنتی، ج ۲، شماره ۲۲۶، ص ۳۱ ب.

پلی از سنگ معروف به پل مون

بر سر راه نیاک در راه قدیم هراز

پلی از سنگ، بر روی رودخانه هراز، برای رفتن به نیاک و سایر دهکده های مجاور آن ساخته اند. پل شرقی این پل تاجناق طاق شانزده متر و پل غربی آن تاجناق طاق چهارده متر است. پهنای اصلی پل دو متر و با در نظر داشتن جان پناهها ۲۴۵ سانتیمتر است. بلندی جان پناهها ۴۰ تا ۵۰ سانتیمتر و بلندی پل از سطح سنگ چین که محل عبور است تا سطح آب، ۶۶۰ سانتیمتر است. پایه غربی پل بر کمری بزرگ استوار است و پشت آن را سنگ چین کرده اند و خاکریز نموده اند. پایه شرقی را تا جایی که در آب قرار می گیرد، از سنگ رودخانه و ساروج و قسمت بالا تر از سنگ و گچ چیده اند و طرفین پل را با گچ غربالی سفید کرده اند (عکس شماره ۲۳۵). این پل در حدود پنجاه سال قبل به خرج حاجی آقا رضا نیاکی ساخته شده است.

باقی بناها و آثار تاریخی مون و اطراف آن

۱- قلعه ای قدیمی میان مون و انبه که آثاری از آن باقی است. این آثار بر سر

گردنه گمدگلی است.

۲- چهار درویش در دهکده مون.

۳- تونلی قدیمی میان نیاک و مون سمت راست رودخانه.

۱- بکسر گاف و فتح میم و گاف دوم.

قلا دوش

بر کناره راست آب هراز نزدیک تخته پل نیاک

از تخته پل نیاک که به طرف دهکده می‌رویم، سمت راست بر بالای قله‌ای سنگی منفرد و کوتاه آثار قلعه‌ای قدیمی است. این قلعه دارای سه زاغه بوده که دو تای آنها رو به غرب و یکی رو به جنوب است.

بقعه درویش تاج‌الدین حسن ولی

در دهکده نیاک از دهکده‌های بالا لاریجان

بنایی است از داخل و خارج هشت ترک. بر هر یک از اضلاع داخلی طاقنمایی دراز و باریک است و نورگیری کوچک در ضلع قبلی است. سقف بنا از داخل گنبد عرقچینی و از خارج کلاه‌درویشی است (عکس شماره ۲۳۶). مصالح بنا سنگ و گچ است. در ورودی بقعه در ضلع شمال شرقی است و کنده کاریهای بسیار ظریف دارد. این عبارات بردماغه در نقر شده است:

« نذر حضرت زیارت پناه عدالت دستگاه معز الدولة والدین امیر حسین کیا بن المرحوم السعيد الامير الكبير المتوفى بجوار الملك الولي سيف الله الحق و دولت (؟) امیر علی خلد الله [ملکه‌العالی] لی دوام دولته و عدالته و طاب ثراه فی عشرين شهر ذوالقعدة سنة ست و ستین و ثمانمائة عمل استاد بایزید ابن استاد محمد نجار جیلاردی » (عکس شماره ۲۳۷).

صندوقی چوبین مرقد درویش حسن ولی را پوشانده است. بر بدنه شرقی صندوق

این عبارات حک شده است:

۱- عبارات کتیبه بهم ریخته و پریشان است.

« نذر کرد امیر اعظم امیر حسین بن امیر داود طاب ثراه فی تاریخ ماه محرم سنة ثمانه ستین و ثمانمائة. »

متصل به بقعه درویش تاج‌الدین حسن مسجدی بزرگ و تازه‌ساز است. رختخوابهای متعدد و سماورهای مختلف‌را، برای رفع حاجت زوار، وقف این مسجد کرده‌اند. صندوقی نسوز بزرگ آهنین، برای تحف و هدایا، در این مسجد است که طایفه نیاک آن را وقف کرده‌اند. این عبارات بر آن نوشته شده است:

« متعلق است به حضرت سید تاج‌الدین (سید حسن ولی) و این هدیه ناچیزی است که از طرف طایفه نیاک تقدیم گردید ۱۳۴۴. »

پشت قرآنی خطی نسبتاً قدیمی، در مسجد درویش حسن ولی، مطالب زیر نوشته شده است:

« تاریخ غرس چنار کوچک در پیش روی تکیه نیاک که سیادت پناه میر محمد شفیع ولد میر سعید نیاکی غرس کرد فی سنة ۱۲۰۳:۱۲: »
تاریخ غرس چنار میان ده نیاک در پیش مسجد که سیادت پناه میر زین‌العابدین ولد میر عباس غرس نموده فی سنة ۱۲۰۲:۱۲: »

سید علی = سید عالی

بقعه‌ای هشت ترک با گنبدی کلاه‌درویشی متصل به مسجد و بقعه درویش- تاج‌الدین حسن است (عکس شماره ۲۳۸). در ورودی آن داخل مسجد باز می‌شود. داخل بنا نیز هشت ترک است و گنبدی عرقچینی دارد. صندوق چوبین مشبک ساده مرقد سید را پوشانده است.

درویش سهراب

در جوار بقعه درویش تاج‌الدین حسن، بقعه دیگری به نام درویش سهراب است. بنایی است از خارج و داخل هشت ترك (عکس شماره ۲۳۹). بام آن گنبدی کلاه‌درویشی و سقف آن گنبدی عرفچینی است. در ورودی این بقعه شرقی است. صندوقی مشبك تازه کار مرقد درویش را پوشانده است. بنا از خارج و داخل سفیدکاری است.

امامزاده عبدالله بن علی بی موسی بن جعفر علیه السلام
در دهکده کنار انکام از دهکده‌های بالا لاریجان

بنای اصلی بقعه مدور است و گنبدی کلاه‌درویشی دارد و از داخل هشت ضلعی است و سقف آن گنبدی عرفچینی است (عکس شماره ۲۴۰). يك جا چرانگی در کنج یکی از اضلاع با گچ ساخته‌اند. صندوقی ساده تخته‌ای مرقد را پوشانده است. مسجدی و ایوانی متصل به بقعه است.

بقعه سید مصطفی وسید مرتضی متصل به بنای تکیه این آبادی است. بنایی است گل‌سری با صندوقی چوبین ساده.

امامزاده یحیی بن موسی بن جعفر علیه السلام
در دهکده نوا از دهکده‌های بالا لاریجان

اعتمادا السلطنه درباره امامزاده یحیی مطالب زیر را نوشته است:

« در نوا امامزاده‌ای دارد که اصل مزار روی تخته‌سنگ بزرگی است و گنبدی به شکل لوزی روی آن است. بتوسط چهار پله از مسجدی که دو ستون سنگی دارد به حرم امامزاده صعود می‌کنند. این مسجد سمت مغرب است و از طرف سمت مشرق ایوانی است که بواسطه يك در نیز داخل حرم امامزاده می‌شود. اسم امامزاده یحیی است.^۲»

سپس عباراتی را که بردر حاك شده است نقل می‌کند.

نمای خارج بنا هشت ترك است با گنبدی کلاه‌درویشی و از داخل مدور است و سقف آن گنبدی عرفچینی است. تمام بنا، روی کمری يك پارچه ساخته شده و مرقد امامزاده را نیز در سنگ درآورده‌اند. صندوقی چوبین در میان بناست که پایه‌ای از سنگ و گچ دارد. درازای صندوق ۱۷۰ و پهنای آن ۷۵ و بلندی آن ۸۰ سانتیمتر است. بر بدنه غربی آن این عبارات با خط نسخ متوسط حاك شده است:

۱- خاندانهای چندی در دهکده نوا از قدیمترین ایام زندگی می‌کنند و نامهای این خاندانها از این قرار است: ۱- خاندان‌خان از نسل رضاقلی‌خان مستوفی که نسب او به امیر علیشیر نوائی می‌رسد. ۲- عاشق (بضم شین) که با طایفه خان ارتباط دارند. ۳- خاندان ملا که از نسل ملا محمد شهر آشوب هستند. ۴- خاندان گودرز که خود را از نسل گودرز کشاورز می‌دانند. ۵- خاندان درزی یا جامه‌گر. ۶- خاندان جغتای ظاهراً بازماندگان نوکران امیر علیشیر و همراهان او هستند. ۷- خاندان بلالی. ۸- خاندان رئیس. ۹- خاندان باتب (بکسر تاء). ۱۰- خاندان جمال. تا جائیکه مورخان نوشته‌اند امیر علیشیر نوائی را با این دهکده نوا ارتباطی نبوده است. ۲- کتب کتبخانه بیوتات سلطنتی، ج ۲، شماره ۷۲۶، ص ۳۸ ب.

۱- بفتح الف، کنار انکام دهکده‌ای است بر سر راه نوا. در حدود سی و چهار خانوار تابستان نشین دارد که به خاندان: سادات حسینی و اسحاق تبار تقسیم می‌شوند.

« هذه العمارة از فرموده رئیس صالح حسین جماله عمل استاد محمود نجاتر در

تاریخ سنه تسع عشر و تسعمایه .»

بر بدنه جنوبی صندوق بانوعی کنده کاری که خراش روی تخته است :

« بنا کننده این عمارت بایزید ابن حاجی جواد .»

صندوق از چوب گردوست و سراسر قسمتهای آن کم وزبانه و قاب و آلت است و از نگارهای فراوان ترکیب شده است .

زیارتنامه‌های بر سه پاره تخته که قابی چوبین دارد مورخ به سال ۱۳۰۰ با خط خوش نسخ و گل و بوته‌ای طرف راست و دو گل و بوته طرف پایین در امازاده است .

مسجدی متصل به بنای بقعه است . دری دارد قاب و آلت که بر پاسارها و بائوها کنده کاری ظریف است (عکس شماره ۲۴۱). بلندی آن از لبه خارجی دو قسمت چهارم - چوپ ۱۹۰ و پهنای آن از دولبه خارجی چهارچوب ۱۳۵ سانتیمتر است . این عبارات بر کنگی چهارچوب حک شده است :

« این در مبارک بوجه سرکارم حومه گلایی خانم صبیئه آصفجاهی میرزارضاقلی

بعمل استاد آقا بابا با تمام رسید سنه ۱۲۱۷ .»

امامزاده یحیی در محل معروف به «پیر یاله» است و اهالی کنار انگام در موارد اختلاف سامان ملکی بامردم نوا می گویند «سامان ما تا پیر یاله است» منظور ایشان بنای ابن بقعه است .

در دهکده نوا امامزاده‌های دیگری به نامهای: امامزاده زکریا و امامزاده اهل -

علی و امامزاده عبدالله دیده شد که بناهایی مختصر و ناچیز دارند .

تکیه و مسجد نوا^۱

در دهکده نوا تکیه‌ای بسیار بزرگ و قدیمی است . بر جرزهای دو طرف طاقنماها گچ بریهای نسبتاً ظریف است . بر یکی از جرزها کلمات زیر خوانده شد :

« عمل کمترین قربان علی جغتائی - کتب مشهدی حسین روضه خوان . »

قلا پیش و قلا میرک

دوقلعه قدیمی در دهکده نوا

نام اصلی «قلایش» قلعه شروین بوده است که در مغرب آبادی نوا ساخته بوده اند . زمینهایی به نام «قلا میرک» تا امروز معروف و مشهور است . تا چندی پیش برج و باروی هر دوقلعه برقرار بود . امروز از آنها نشانی برجای نیست .

نوا مولد سه تن از شاهزادگان قاجار

میرزا حسن خان اعتماد السلطنه می نویسد :

« نوا مولد سه نفر از شاهزادگان بزرگ قاجار : عباس میرزا، محمدعلی -

میرزا، محمدقلی میرزا است . »^۲

پشت یکی از قرآنهای وقفی در موزه آستانه حضرت معصومه سلام الله علیها عبارات

زیر دیده شد :

- ۱- محلات دهکده نوا از این قرارند: ۱- جغتائی محله . ۲- عاشق محله (بضم شین) .
- ۳- ملامحله . ۴- گودرز محله . ۵- جمال محله . ۶- باتب محله (بفتح تاء) ۷- بیلی محله (بکسر باء و سکون یاء) ظاهر آ بلالی محله . ۸- رئیس محله . ۹- حمزه محله . ۱۰- درزی محله . ۱۱- پیرعلی (بیلالی) محله . ۱۲- قرا محله . ۱۳- هواله محله (بفتح هاء) .
- ۲- کتب کتابخانه بیوتات سلطنتی، ج ۲، شماره ۷۲۶، ص ۳۲ ب .

« خداوند عالم در قصبه نوا در سنه ۱۲۰۳ پنج اولاد ذکور به خاقان مغفور مرحمت فرمود :

نواب محمدعلی میرزا از زن گرجیه تفلیسیه ۷ شهر ربیع الثانی ۱۲۰۳ .
نواب محمدقلی میرزا ۲۳ شهر رمضان از دختر محمدخان دائی قوآنلو دائی آقا محمد خان ۱۲۰۳ .

محمدولی میرزا غره ماه شوال از دختر اصفهانی ۱۲۰۳ .

نواب عباس میرزا چهارشنبه ۴ ذی حجه الحرام از صبیئه فتحعلی خان دولو ۱۲۰۳ .
نواب حسینعلی میرزا روز عید اضحی از صبیئه محمدجعفر خان عرب بسطامی ۱۲۰۳ .

صاحب روضه الصفاى ناصری نام این شاهزادگان را چنین یاده کرده است :

شاهزاده نایب السلطنه عباس میرزا در چهارشنبه ذی حجه سال ۱۲۰۳ در قصبه نوا از بطن صبیئه محترمه فتحعلی خان قاجار دولو، برادر جان محمدخان و در سال ۱۲۴۹ رحلت کرد. شاهزاده محمدقلی میرزا پسر سوم فتحعلی شاه در شب هفتم ربیع الثانی ۱۲۰۳ در قصبه نوا متولد شده، والده اش صبیئه محمدخان قوینلو خان خاقان شهید و همشیره امیر کبیر اعتضادالدوله سلیمان خان قاجار بوده .^۱

نقوش و خطوط سیاه کوه و قبله کتو^۲

در آزوی نوا

در آخر دره نوا خرابه های دامن دار و وسیعی به نام «آزو» است که نشان می دهد روزگاری آبادی بزرگی در اینجا بوده است . بر سر راه این آبادی ابتدا به اراضی

۱- روضه الصفاى ناصری، ج ۹، ص ۳۴۲ . ۲- بفتح کاف .

سیاه کوه و پس از آن در غرب این خرابه ها به گلردی^۱ به نام «قبله کتو» برمی خوریم . در این دو نقطه نقوش و خطوطی است که ما تمام آنها را تقریباً بررسی کرده ایم. اعتماد السلطنه ظاهراً در سال ۱۲۹۸ هـ . ق. به دوباره از این سنگها برخوردار شده و این شرح را درباره آنها نوشته و رونویسی از آنها تهیه کرده است .

صورت خطوط سنگهایی که در نواست^۲

سنگی است که این چند کلمه در آن به این شکل :

حس حصار کل

در سنگ دیگر این چند نقش بود :

حس حصار

اما آنچه که ما مطالعه و بررسی کردیم :

بر سنگ اول در ابتدای دره سیاه کوه نقوش بز و میش کوهی و دو نقش بدین

ترتیب بود :

۱- گلرد (بفتح گاف ولام) و ولرد (بفتح واو ولام) به قسمتی از کوه گویند که سنگهای

بزرگ در آن فرو ریخته یا غلتیده و جمع شده باشد . ۲- کتب کتابخانه بیوتات سلطنتی،

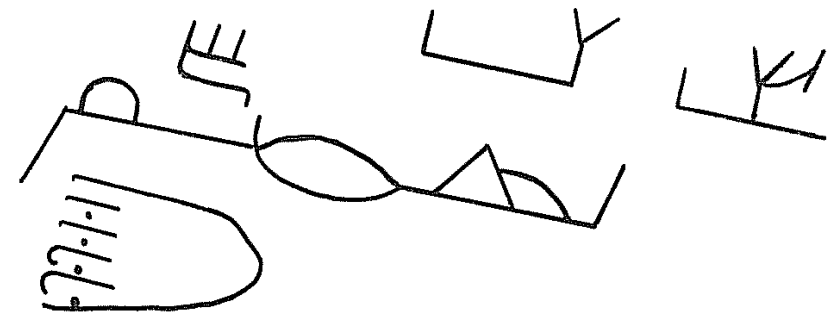
ج ۲، شماره ۷۲۶، ص ۳۲ ب .

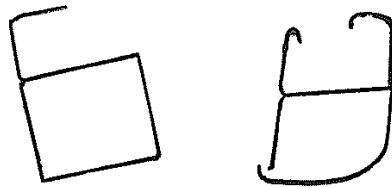
برسنگی که در دوراهان آزو متمایل افتاده بود، نقوش زیر نقر بود:

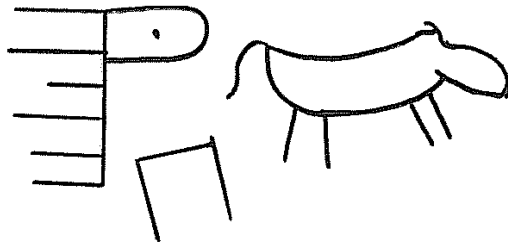
روی سنگی که افقی افتاده است:

بر لبه دست راست این سنگ:

بر لبه دست چپ این سنگ:

از دوراهان که گذشتیم به سر تخت کنار چشمه می‌رسد. لبه بالای این تخت سنگی که نظیر نیمکت است ۱۲ سانتیمتر، پشتی تخت ۴۰ سانتیمتر و کف تخت ۴۵ سانتیمتر است. درازای تخت تاجایی که می‌توان حدس زد کننده کاری در سنگ دارد، ۲۸ سانتیمتر است. این حروف بر طرف دست راست پشتی تخت دیده می‌شود و ما بقی آن را به قصد گرفتن گنج شکسته‌اند:

اواللوار

پس از گذشتن از سر تخت و طی مسافتی به اراضی «قبله کتو» کسه گلرد وسیع و بزرگی است می‌رسیم. در اینجا سنگهای بزرگ و کمرها رویهم ریخته‌اند و سنگی نیست که در اینجا نقوش و خطوط بر آن نقر نشده باشد. مقداری از آنها عکسبرداری شده و در عکسهای شماره ۲۴۲ و ۲۴۳ و ۲۴۴ و ۲۴۵ و ۲۴۶ و ۲۴۷ و ۲۴۸ و ۲۴۹ و ۲۵۰ و ۲۵۱ و ۲۵۲ نشان داده شده‌اند.

راه آزو به شونادشت (شاهان دشت)

از آزوی نوا راهی برای شاهان دشت است و از محل‌های زیر می‌گذرد:
انجی^۱ - شونا - دجمار^۲.

در شونا سنگهای قبور زیادی است که کلمات عربی بر آنها حک شده است.

امامزاده زین‌العابدین

در پایین محله گرننا از دهکده‌های بالا لاریجان

بنایی است از سنگ و گچ. نمای خارج آن هشت‌تَرک و بام آن کلاه درویشی است. در ورودی بقعه جنوبی است. از کفش‌کن دری شرقی نیز به حرم باز می‌شود. در یکی از اضلاع جنوبی، طاقما مانندی است و بالای آن نورگیری تعبیه کرده‌اند. در طرف غرب بقعه طاقمای عمیقی است که به نام «حرم» معروف است و می‌گویند همسر امامزاده در اینجا به خاک سپرده شده است. در محوطه باز اطراف بقعه، گورستان عمومی است. درخت سفیدار کهنسالی در محوطه گورستان است. در نزدیک امامزاده تکیه‌ای قدیمی و مسجدی نوساز است (عکس شماره ۲۵۳).

۱- بفتح الف. ۲- بکسر دال. ۳- گرننا (بفتح گاف) ده از دهستان بالا-

لاریجان بخش لاریجان شهرستان آمل، سه کیلومتری شمال‌درینه (فرهنگ جغرافیایی ایران، ج ۳).

امامزاده قاسم

در بالاخط گرننا

بقعه‌ایست هشت‌تَرک با گنبدی کلاه درویشی. در اصلی بقعه شمالی است و داخل پیش‌صحنی باز می‌شود که فعلاً استفاده مسجد از آن می‌کنند. داخل بقعه مدور و سقف آن گنبدی عرقچینی است. صندوق و درها تخته‌ای، ساده و بدون کنده‌کاری است.

درویش حسین

در بالاخط گرننا

بنایی است از خارج و داخل چهارگوشه. بام بنا هرم مربع‌القاعده است. مسجدی متصل به بناست که در ورودی آن شمالی است. در اصلی بقعه شرقی است. چهارکنج بنا را از داخل با چهارگوشوار جمع کرده‌اند و گنبدی عرقچینی بر آن زده‌اند. در ورودی بقعه دولختی است و کنده‌کاری قدیمی دارد. مصالح اصلی بنا سنگ و گچ است.

در اسناد و مدارکی که در مقبره درویش تاج‌الدین حسن ولی به دست آمده، از این مرد یاد شده است. در گرننا و دهکده‌های اطراف معروف به «قاضی سوم» است.

حمام شاه‌عباسی

در دهکده آبگرم بالا لاریجان

اعتمادالسلطنه در باره این حمام می‌نویسد:

«سنگی بالای در حمام این جاست، مشهور است از بناهای شاه‌عباسی است.»

معلوم است سنگهای آن وقت غالباً به خط رقاع بوده و سنگ الحال ریخته و شکسته است. آنچه خوانده می شود:

... السلطان الغازی شاه . . .

آثار حمام شاه عباسی تا امروز برجای است.

خرا بهای دهکده‌های قدیمی

در اراضی آبگرم بالا لاریجان

در اراضی آبگرم آثار دهکده‌های آباد قدیمی به نام «وهمن آباد» است. ظاهراً این دهکده بر اثر زلزله خراب شده است.

برج پیامه‌سی

در اراضی امیرآباد آبگرم بالا لاریجان

محمدحسن خان اعتمادالسلطنه درباره این برج چنین نوشته است:

«در انتهای جلگه این آبادی (آبگرم)، آثاری است مربع شکل که از سنگ و گچ ساخته شده دوازده ذرع در دوازده ذرع است (عکس شماره ۲۵۴). دری از سمت شمال دارد. از در که وارد می شوند، دیوار رو برو را مقابل درکنده اند، نصف دیوار خالی شده است. وسط این چهار حصار قبری است که در میان سنگ بیرون آورده اند. از قرار وضع مضجع، قبر مسلمان بوده است. وارد آن قبر که می شوند پس از چند قدم مضجع است. جناب امین‌الملک در این فرجه رفته، استخوان دست و پای مرده هم دیده شده بوده است. طاقی از سنگ و گچ هم روی این قبر داشته که الحال هم قدری از آن طاق باقی است. سمت مشرق این چهار دیوار دره ایست که تقریباً

هزار و پانصد الی دوهزار ذرع عمق دارد، ته دره گزنک واقع است.»

این بنا که تا امروز با همان مشخصاتی که اعتمادالسلطنه نقل کرده برجای است ظاهراً مدفن ملک بهمن از سلاطین استندار است. درازا و پهنای بنا از داخل ۹۸۵ سانتیمتر است. بلندی مدخل ۳۲۰ سانتیمتر (عکس شماره ۲۵۵) و بلندی دیوارهای باقیمانده بیش از شش متر و قطر دیوارها دو متر است.

امامزاده جعفر بن ربیع

در دهکده گزنک از دهکده‌های بالا لاریجان

بنایی است هشت ضلعی که دو ضلع جنوبی و شمالی آن بزرگتر از سایر اضلاع است. درازای هر یک از آنها ۲۷۲ سانتیمتر و درازای اضلاع کوچکتر هر یک ۱۲۰ سانتیمتر است. بام آن فعلاً گلی است و ظاهراً بامی گنبدی داشته که ریخته است. صندوقی مشبک ساده چوبین مرقد را پوشانده است. در ورودی در کفش کنی ساده باز می شود.

امامزاده نبی و گورستانی قدیمی

در دهکده گزنک از دهکده‌های بالا لاریجان

بنای امامزاده و تقریباً تمام گورهای این گورستان قدیمی را آب هراز کند و از میان برد.

امامزاده سلطان سید محمد قرشی

در اراضی امامزاده سرگزنک بالا لاریجان

بنایی است هشت ضلعی. در ورودی آن شرقی است و در مسجدی باز می شود و

۱- کتب کتابخانه بیوتات سلطنتی، ج ۲، شماره ۷۲۶، ص ۳۴ الف.

۲- گزنک (بفتح گاف و زاء و نون) ده از دهستان بالا لاریجان بخش لاریجان شهرستان آمل، هشت کیلومتری شمال رینه (فرهنگ جغرافیایی ایران، ج ۳).

از در غربی نیز به مسجدی دیگر می‌توان رفت. درازای هر يك از اضلاع بنا ۲۱۸ سانتیمتر است و قطر دیوار بنا ۱۴۳ سانتیمتر است. در دو ضلع شمالی و جنوبی، دو صفه است که طاقی هلالی دارند و در زیر طاقها خفنگهای نورگیر تعبیه کرده‌اند. در چهار ضلع چهار درگاه باطاق هلالی است و در دو ضلع دیگر دو در ورودی شرقی و غربی نصب شده است. بالای این اضلاع هشتگانه را جمع کرده ورف مانند مدوری به‌وجود آورده‌اند. سپس در امتداد اضلاع اصلی بنا، دیواری که کمی تمایل به‌داخل دارد چیده و با جمع کردن بالای این دیوار کمر بند گنبد را به‌وجود آورده‌اند و گنبدی نیز بر آن زده‌اند.

نمای گنبد از خارج هشت ترك كلاه‌درویشی است (عکس شماره ۲۵۶). قسمت هشت ترکی زیر گنبد را با نوارهایی از رنگ به‌هشت قسمت کرده و در هر قسمت نقاشیهای گل و بوته کشیده‌اند. دو ردیف کتیبه در همین قسمت است. ردیف بالا اشعاری از هفت بند محتمم کاشانی است و کتیبه پایین شامل ابیات زیر است:

« یارب این بارگه کیست چه فردوس برین

میبرد حسرت جبار و کشیش حورالعین

پر به‌پر فوج ملک بردر او چون دربان

قدسیان بسر در کاشانه او سوده جبین

گوئیا باغ بهشت است که آید بنظر

چه عجب روضه پر نور بخلد است قرین

خردم گفت که این در زکدامین صدف است

ساخته کحل بقا خاک درش روح الامین

خواهی عارف شوی از نام گرامیش اگر

شاه و سلطان محمد قریشی نسب این

بنای روضه شه میرزا محمدخان است

که بنا کرد چنین گنبد فیروزه نگین»

بر ضلعی شمالی در قسمت زیر کمر بند کتبد، تابلویی از رنگ و روغن از میرزا-

محمدخان معروف به امیرمکرم لاریجانی است.

مسجد غربی

بنایی است مستطیل شکل (عکس شماره ۲۵۷) به درازای ۶۱۵ و پهنای ۳۴۰ سانتیمتر. ابتدا دو طاق جناقی بر روی جزوهای دو طرف زده و سپس داخل آنها را پر کرده و سقف بنا را به‌وجود آورده‌اند. در اضلاع شرقی و شمالی و غربی درهای چوبین دولختی نصب است. در ضلع غربی دو چله‌خانه است. سنگ قبری بر ضلع شمالی این مسجد نصب است که عبارات زیر بر آن خوانده می‌شود:

«کل شیء هالک الا وجهه

وفات مرحوم مغفور مبرور جنت و رضوان جایگاه مشهدی غلامحسین ولد

مرحوم مغفور مبرور جنت و رضوان جایگاه نوروزعلی بیگ اسکی^۱ فیره^۲

مسکن بتاریخ پنجم محرم الحرام مطابق ۱۳۱۳.

ای که بر ما بگذری دامن کشان از سر اخلاص الحمدی بخوان»

در دو طرف سنگ دو بیت شعر فارسی است.

مسجد شرقی

در شرق بنای اصلی امامزاده، مسجدی دیگر است که درازای آن ۷۱۵ و

پهنایش ۶۰۰ سانتیمتر است. دو فیلیپای مربع از سنگ و گچ در طول بناست که ابعاد

۱- اسک (بفتح الف و سکون سین و کاف) از دهکده‌های بالا لاریجان است.

۲- فیره از دهکده‌های دلارستاق نور است.

هریک از آنها ۹۵ × ۹۲ سانتیمتر است. دو ردیف طاق در طول بنا زده‌اند که هر ردیف آن شامل سه قسمت است.

در ضلع قبلی محرابی از داخل دیوار اصلی در آورده‌اند. دو خفنگ نورگیر نیز در این ضلع تعبیه کرده‌اند. در منتهی‌الیه غربی ضلع جنوبی، در پای طاقچه، سنگ قبر مرمری زرد تیره با خط خوش نستعلیق نصب است که این عبارات بر آن خوانده می‌شود:

«هو الحی الذی لایموت»

هذا القبر للعالم الفاضل الصمدانی و جامع المنقول والمعقول مروج مذهب
جعفری الشیخ محمدعلی گزانی فی یوم الاحد السابع والعشیرین من شهر
ربیع المولود فی سنة ۱۳۲۷ . «

در دو طرف سنگ:

« وفدت علی الکریم بغیر زاد
و حمل الزاد اقبیح کل شیء
من الحسنات والقلب السلیم
اذا کان الوفود علی الکریم »

وصل به دیوار شرقی این مسجد، در حیاط این بقعه چناری کهنسال است که گرداگرد تنه آن بالغ بر ۳۶۵ سانتیمتر است.

امامزاده عابدین رضا

در دهکده شنگلده از دهکده‌های امیری لاریجان

بنایی است از خارج و داخل چهارگوشه، از داخل چهار کنج آن را چهار - گوشوار زده و دهانه چهارضلعی را گرد کرده و گنبدی مدور بر آن زده‌اند. بام بنا از خارج چهار ترک است. ایوانی در سمت شمال و مسجدی در غرب این بناست (عکس

شماره ۲۵۸). در غرب بنای امامزاده گورستانی قدیمی است و درختان کهن گرد و چنار در این گورستان زیاد است.

گرداگرد تنه یکی از گردوها ۳۹۶ سانتیمتر و گرداگرد چناری هفت شاخه که دارای ریشه‌ای تنه‌است به دوازده متر می‌رسد.

امامزاده حسن

در اراضی جلیه شونادشت (شاهان‌دشت) ۲ امیری لاریجان

بنای اصلی بقعه هشت ضلعی است که پهنای هر ضلع آن از خارج دو متر تمام است (عکس شماره ۲۵۹). صندوقی کوچک ساده چوبین در وسط بنا قبر را پوشانده است. این بنا که بر اثر زمین لرزه خراب شده بود در سال ۱۳۵۲ ش. با مخارج آقای هادی نژاد و کمک اهالی بازسازی شده و بام آن را که هرم مئمن القاعده است، حلب‌پوش کرده‌اند. طرف غربی این بقعه آب‌هراز و طرف جنوبی آن آب‌آبشار است که از بیابلاق شونا و دجمار می‌آید و پس از گذشتن از اراضی یورشون‌دشت به آب‌هراز می‌پیوندد. چناری کهنسال نزدیک بقعه است و درختان خرمنندی و ون (زبان گنجشک) در محوطه آن زیاد است.

۱- شونادشت که امروزه غلط «شاهان‌دشت» می‌گویند یعنی دشت شونا و شونا دهکده‌ای قدیمی در دو سه کیلومتری ملک‌قلاطرش شرق بوده است که امروز امامزاده و گورستانی قدیمی در آنجا به‌جای مانده است و دمرگان در سال ۱۳۰۷ قمری مکرر آن را «شونه‌دشت» خوانده است. ۲- شاهان‌دشت ده از دهستان امیری بخش لاریجان شهرستان آمل، ۱۵ کیلومتری شمال‌شرقی رینه، آثار قلعه خرابه‌ای به نام ملک‌بهمن دارد. آبشار کنار قلعه در حدود ده سنگ و ارتفاع آن ۵۰ متر است (فرهنگ جنرافیایی ایران، ج ۳).

ملک قلا = قلعه شو نداشت

در جنوب دهکده شو نداشت (شاهان دشت) از دهکده‌های امیری لاریجان

عظیم‌ترین و عجیب‌ترین بنای تاریخی لاریجان «ملک قلا» است که به معنی «ملک قلعه» است. ظاهراً این قلعه به نام ملک بهمن آخرین سلطان سلسله استندار لاریجان «ملک قلا» نامیده شده است.

ملک بهمن پسر ملک کیومرث پسر ملک کاووس از احفاد کیومرث بن بیستون بن گسته‌بن زیار است. در زمان حکومت شاه طهماسب (۹۸۴-۹۳۰) سه طبقه از سلاطین استندار که بنی‌اعمام بودند حکومت داشته‌اند. ملک عزیر والی نور، ملک سلطان محمد والی کجور و ملک بهمن والی لاریجان بوده‌اند.

فرهادخان قرامانلو - سپهسالار شاه عباس - پس از فتح قلعه آمل که از قلاع ملک بهمن بود، به او پیغام فرستاد و او را به اطاعت شاه عباس دعوت کرد. ملک بهمن با اینکه دوسه بار به خدمت شاه عباس رفته بود، باطناً خیال تسلیم نداشت. حتی ملک سلطان حسین لواسانی را که از خویشان او بود و دم از اطاعت شاه عباس می‌زد بگرفت و بکشت.

فرهادخان به ملک قلا آمد و قلعه را به توپ بست و مشغول تهیه سایر لوازم قلعه‌گیری شد. جماعت امیری که از سپاهیان ملک بهمن بودند با فرهادخان موافقتی نمودند. ملک بهمن دستور داد تا وردان امیر که رئیس ایشان بود بکشند. جماعت امیری از او بر میدند و راه پنهانی قلعه را به فرهادخان نمودند.

۱- بفتح میم و کسر لام و فتح قاف، به معنی قلعه ملک است که یادآور نام ملک بهمن بن ملک کیومرث بن ملک کاووس است که در سال ۱۰۰۶ قمری به امر شاه عباس اول به قتل رسید (عالم‌آرای عباسی، ص ۵۲۲).

ملک بهمن که حال را بدین منوال دید، به‌خسانه فرهادخان آمد و او را دعوت به قلعه کرد تا حلیله و تزویری در کار او کند. فرهادخان قبول نکرد و خود او را نیز اجازه مراجعت نداد و او را همراه خود به خدمت شاه عباس برد. شاه عباس ملک بهمن را به فرهادخان سپرد و فرهادخان به دست بازماندگان ملک حسین لواسانی داد تا او را به قصاص خون بدر بکشند.

ظاهراً این قلعه در این ایام به نام «قلعه دشمنکور» خوانده می‌شده است چه روضه‌الصفای می‌نویسد که ملک کیخسرو پسر ملک بهمن - پس از قتل پدر - در سن هفده سالگی به قلعه دشمنکور رفت که خزاین پدرش در آنجا بود و چون قدرت مخالفت در خود ندید به خدمت شاه عباس آمد و لاریجان و دشمنکور ضبط دیوانی شاهی شد.^۱ این وقایع در حدود سال ۱۰۰۵ رخ داده است.

وضع کنونی قلعه

بنای قلعه بر سر کوهی منفرد و نوک تیز است (عکس شماره ۲۶۰) که یک طرف آن دره ایست که آب، بستر سنگی آن را به مرور ایام خورده و تنگی باریک به وجود آورده که منتهی به آبشاری در حدود ۲۵ متر می‌شود (عکس شماره ۲۶۱). آب این دره که بسیار صاف و گوار است از سرچشمه‌های شونا و دجمار شروع می‌شود و پس از گذشتن از آس‌تنگه و تنگه آبشار و یورشون دشت، از طرف راست به آب هراز می‌پیوندد و جنوب قلعه به رشته سنگی دیوار مانند به نام «مازیار کر»^۲ منتهی می‌شود. دامنه شمالی مازیار کر قطعه زمینی صاف است که بادیوارهای قطور از سنگهای عظیم خشک - چین، آنرا محصور کرده‌اند (عکس شماره ۲۶۲). ظاهراً این قطعه زمین صاف که امروز بدل به باغ سیب شده است گردشگاه و تفرجگاه اهالی قلعه بوده است. این دیوارها منتهی

۱- روضه‌الصفای، ج ۸، ص ۱۲۲ و ۱۲۳. ۲- بکسر راه و کاف.

به دروازهای می‌شده که معروف به دروازه سنگی بوده است و بیرون این دروازه که امروز نامی از آن باقی است برجی منور بنا کرده بوده‌اند .

از بناهای قلعه دیوارهایی به ارتفاع هشت نه متر برجای است که تمام از سنگ و گچ چیده شده‌اند . در قسمت تنگه آبشار بناهایی ازخشت قالب بزرگ دیده شد که ظاهراً در ازمنه متأخر ساخته‌اند . چون باهای ساختمانهای قلعه خراب شده و بالای قلعه را گنبد مانند کرده است، دسترسی به دیوارها و اندازه‌گیری آنها فعلاً غیرمقدور است . اطاقها و سایر ساختمانهای قلعه در سطوح مختلف بنا شده‌اند . هر جاییکه می‌توانستند قطعه زمین مسطحی به وجودیابورند، اطاقی و پناهگاهی ساخته‌اند . برای ساختن بنیاد دیوارها و برجهای قلعه بی‌شک استادان بنا را در زمین گذاشته و آویخته‌اند و مصالح بنا را نیز با زمین بدایشان رسانده‌اند تا سنگهای اولیه پی را در دل پرتگاههای مخوف کار گذارند . با اینکه نگارنده قلاع کوهستانی البرز را مورد مطالعه قرار داده ، اما قلعه‌ای به این عظمت کمتر یاد دارد .

دورگان در نهم دسامبر ۱۸۸۹ (۱۳۰۷ هـ . ق .) از خرابه‌های این قلعه مستحکم دیدن کرده و در باره آن چنین نوشته است :

« بلندی کوهی که ملک قلعه (عکس شماره ۲۶۳) بر آن بنا شده است ۱۶۳۰ متر است و ارتفاع ده شونهدشت به ۱۴۱۰ متر از سطح دریا می‌رسد . این قلعه که قرن‌ها حافظ دروازه‌های دماوند بوده است ، بر روی صخره‌ای عظیم که مأمن مستحکمی بوده ، بنا شده است . صخره‌ای که این دژ بر آن بنا شده است ۲۲۰ متر از سطح اراضی دهکده شونهدشت بلندتر است و از سویی که این دژ پشت به کوه داده ، بندی است که بلندی آن به ۶۳ متر می‌رسد . تمام سطح این صخره که تقریباً سیصد متر در صد متر است می‌تواند از آب

تنگه شونا به حد کافی مشروب شود . ساختمانهای این قلعه یکی بر روی دیگری و طبقه طبقه است و همچون آشیانه‌های عقاب به این صخره متکی است . پلکانی پیچ در پیچ در سراسیمی این صخره در دل سنگ کنده‌اند که دست یافتن به دژ با گذشتن از آنها ، بسیار مشکل بوده است . چنانکه از بناهای قلعه پیداست ، این قلعه در يك زمان ساخته نشده است ، بلکه مجموعه‌هایی از استحکامات است که آنها را به یکدیگر مرتبط نموده‌اند . هیچ فضایی بی‌مصرف و بیهوده نمانده است . بر کوچکترین زوایا برجی و دیواری ساخته‌اند (عکس شماره ۲۶۴) .

دفاع این قلعه از چهار جهت مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته و به دقت زیاد تدارک آن را دیده‌اند . باره و حصارهای اصلی در جبهه جنوبی یکی بالای دیگری قرار گرفته و بلندی آنها به ۶۵ متر می‌رسد . ضخامت دیوارها در این قسمت به دو متر و سه متر می‌رسد و در زیر آنها پرتگاههای ترسناکی به وجود آمده است . قطر دیوارهای طرف کوه بیش از یک متر نیست . طبقات مختلف این بنا به وسیله پلکانها و راهروهای زیرزمینی به یکدیگر مرتبط بوده‌اند . این راهروها امروز مسدود شده‌اند ولی آثار آنها برجای است . پلکانی که به ارگ قلعه می‌رفته برجای است و درازای آن بیست تا سی متر است . آثار پله‌هایی در روی صخره‌ای که شیب ۳۰ درجه دارد و به داخل قلعه می‌آمده است برقرار است . قسمت پایین این پلکان از میان رفته است . باروها و برجها و دیوار بناها و درگاهها ، چهار گوشه و زاویه دارند و کوچکترین اثری از نمای بیضی یا هلالی در بنادیده نمی‌شود . کتیبه و آثار نقاشی در این بنا نبود . این قلعه دست کم دو بار گرفتار آتش‌سوزی شده است . در باروها و حصارها هنوز سنگهای سوخته و دود زده

که نشان آتش‌سوزی است دیده می‌شود. پس از نخستین ویرانی ظاهراً قسمت‌های مختلف را از نو ساخته‌اند. قسمت‌های قدیمی‌تر بنا از سنگ‌های تراشیده و آهک بنا شده است. در باره تاریخ ساختمان قسمت‌های قدیمی بنا، اظهار نظری نمی‌توان کرد. به موجب قطعات سفالی که در خرابه‌های قلعه دیده شد آخرین خرابی و ویرانی آن باید در حدود قرن چهاردهم (هشتم هجری) باشد. در اطراف قلعه نشانی از بناهای خراب است.^۱

برج نگهبانی قلعه

در جنوب غربی قلعه در اراضی سنگ دروازه

برجی از سنگ و گچ که یک چهارم آن بر جای مانده در جنوب غربی ملک‌قلا بر دامن رشته مازیار کر بنا شده است. این برج که مسلط بر راه قدیم آمد است برج دیدبانی قلعه است، تا در مواقع مخاطره اهالی قلعه را خبردار کند.

برج گنبدسی

در اراضی گنبدسی شونادشت (شاهان دشت) امیری لاریجان

در اراضی گنبدسی که در شمال قلعه قرار می‌گیرد، در فاصله سه کیلومتری قلعه برجی از سنگ و گچ است که روزی طاقی گنبدی داشته است. محیط داخلی برج ۱۷/۳۰ متر و پهنای دیوار آن در یک‌متری کف اصلی بنا ۸۰ سانتیمتر و بلندی برج تا زیر لبه طاق ۶۵ سانتیمتر است. با لبدای سنگی دور دایره بنا را جمع کرده و سقفی گنبدی بر آن زده بوده‌اند (عکس شماره ۲۶۵). قسمتی از سقف آن که از سنگ و گچ بنا شده بوده است تا امروز باقی است.

۱- هیأت علمی فرانسه در ایران، ترجمه کاظم ودیعی، صفحات ۲۴۱-۲۴۶ با دخل و تصرف و مقابله.

این بنا سه در ورودی به طرف شرق و غرب و شمال دارد. پهنای درهای شرقی و غربی ۷۰ سانتیمتر و پهنای در شمالی ۹۰ سانتیمتر است. چون طاق درگاهها را خراب کرده بودند بلندی درهای ورودی معلوم نشد. مصالح اصلی بنا سنگ و گچ است و داخل و خارج آن را با گچ مالده‌کشی کرده‌اند. رنگ‌های مختلف گچ‌های داخلی و قشرهای آن نشان می‌دهد که این بنا دو سه بار تعمیر شده است. ظاهراً مدفن یکی از بزرگان محل بوده است.

درویش الیاس

در آس‌تنگه شونادشت (شاهان دشت) امیری لاریجان

بنای اصلی بقعه از داخل چهارگوشه و ابعاد آن ۲۲۲ سانتیمتر است. در ورودی شرقی است و پهنای آن از داخل چهارچوب ۶۰ و بلندی آن ۱۲۲ سانتیمتر است. این در به داخل مسجدی باز می‌شود. طرف قبلی بنا طاقچه‌ای است که سوراخی نورگیر به خارج دارد. طرف غربی و شمالی طاقچه‌هایی در وسط اضلاع ساخته‌اند. بالای در ورودی رف مانندی باطاق جناغی است. قبری در وسط بناست که صندوقی کنده‌کاری داشته که به علت آتش‌سوزی از میان رفته است. بدنه شمالی صندوق به پهنای ۹۰ و درازای ۱۶۰ سانتیمتر باقی است (عکس شماره ۲۶۷). این صندوق مورخ ۹۲۰ قمری بوده است و آیاتی از قرآن مجید بر حواشی بدنه جنوبی حک شده بوده است.

درازای مسجدی که در شرق بنای اصلی است ۴۸۰ و پهنای آن ۳۱۰ سانتیمتر است. سقف آن هلالی است و با سنگ و گچ زده شده است. دو صفا در ضلع شمالی و دو صفا در ضلع جنوبی است که یکی از آنها را بعداً به بخاری تبدیل کرده‌اند.

نمای خارجی اصلی بقعه هشت ضلعی است و گنبدی کلاه‌درویشی کوتاه دارد

(عکس شماره ۲۶۸). بام مسجد شیروانی مانند است که روی آن را با سنگ لونه پوشانده‌اند. (عکس شماره ۲۶۹).

مصالح اصلی بنا سنگ و ساروج است که به جای خاکستر داخل ساروج آن زغال‌چوب زده‌اند. نمای خارج بنای بقعه و مسجد گچ مال‌کشی است.

غریب‌شاه

بقعه‌ای قدیمی بوده است که به تازگی آن را نوسازی کرده‌اند. بنای اصلی اطاقی است چهار گوشه که صندوقی چوبین ساده در میان آن بر روی قبر قرار دارد. ایوانی در جلوی اطاق است.

باقی بناها و آثار تاریخی شونادشت (شاهان‌دشت)

- ۱- گورستانی قدیمی در بیلاق شونا .
- ۲- بقعه سیدقوام‌الدین در گورستان وسط آبادی شونادشت .

برج گبری

نزدیک دهکده وانه از دهکده‌های امیری لاریجان

برجی است به شکل مخروط ناقص با گنبدی مخروطی . دمرگان درباره آن نوشته است :

« کمی دورتر از دهکده وانه برجی است که آن را به گبرها نسبت می‌دهند. طرح بنای آن جالب توجه است »^۱ (عکس شماره ۲۷۰)^۲.

- ۱- هیأت علمی فرانسه در ایران ، ترجمه کاظم ودیعی ، ص ۲۴۱ .
- ۲- طرح دمرگان از برج گبری وانه . به صفحه ۱۹۱ متن فرانسه مراجعه شود .

امامزاده عبدالله

در دهکده وانه از دهکده‌های امیری لاریجان

بنایی است هشت ترک که پهنای هر ترک آن از داخل ۱۵۴ سانتیمتر است. بر هر ضلع داخلی غیر از ضلعی که در ورودی امامزاده در آن است، طاقنمای بلندی است که تا زیر کمر بند گنبد می‌رود و بالای کمر بند، گنبدی توسی خورده زده‌اند که وسط آن بارنگ و روغن، ستاره‌ای هشت پر رسم کرده‌اند (عکس شماره ۲۷۱). سپس گنبد را به چهار قسمت کرده و چهار بوته جیقه در هر قسمت کشیده‌اند و داخل آنها را با نقوش خورشید و ملائکه و گل و بوته پر کرده‌اند . در زیر کمر بند گنبد نیز اشکالی از پرندگان با سر آدمی و شیرواژدها با رنگ و روغن نقاشی شده است.

بر کمر بند گنبد کتیبه‌ایست که هر مصرع را در مستطیلی تحریر کرده‌اند. اشعار این کتیبه به این شرح است :

« این بارگاه کیست که پیوسته از زمین

نورش رود به کنگره چرخ چارمین

این بارگاه کیست که از بهر خدمتش

جمعی ملک ستاده فوجی ز حور عین

این بارگاه کیست که جاروب درگش

مژگان جمله شاه و گدا سوده بر زمین

ای زاده امام برادر ترا امام

بنما نظر به مهدی سلطان بی‌قرین ،

در وسط بنا ، صندوقی قاب و آلت ساده است که دور آن ضریح چوبین مشبک

بسیار ظریف به درازای ۲۲۵ و پهنای ۱۷۲ و بلندی ۱۳۴ سانتیمتر است .

بنا از خارج نیز هشت‌سرك است و پهنای تركها میان ۲۳۲ و ۲۴۶ سانتیمتر است. یعنی تركها یکی در میان برابرند. در میان تركهای خارجی نیز طاقنماهایی به‌دهانه ۸۴ سانتیمتر ساخته شده است.

اهالی محل گنبد قدیمی آن را که یکی از گنبدهای زیبای مازندران بود (عکس شماره ۲۷۲) در سال ۱۳۵۳ خراب کردند و گنبدی تقریباً پیاپی بی‌قواره (عکس شماره ۲۷۳) برای آن ساخته‌اند. چنانکه از برداشت کار معلوم بود قصد داشتند تمام بدنه آن را موزائیک‌کاری کنند. عجیب است که تا امروز هم دستگاهی نیست که جلو این خرابکاریها را بگیرد.

مسجدی تازه‌ساز در ضلع شمالی بناست و در ورودی امامزاده در آن بازمی‌شود.

امامزاده ابراهیم

در دهکده دینان از دهکده‌های امیری لاریجان

بنای بقعه از داخل چهارگوشه است که هر ضلع آن ۳۰۷ سانتیمتر درازا دارد. چهارکنج بنا را با چهارگوشوار جمع کرده و تبدیل به هشت ضلعی نموده و گنبدی توسی خورده بر آن زده‌اند. در حاشیه‌ای که از پایین گوشوارها شروع می‌شود و سراسر طاق، نقش و نگار دارد. میان گنبد نقشی دایره‌ای و سپس بانوارهای رنگین گنبد را به‌هشت قسمت کرده و داخل قسمتها را گل‌اندازی کرده و اسلیمیهای رنگین کشیده‌اند. در ورودی شرقی است و بالای آن خفنگی نورگیر نصب کرده‌اند.

۱- دینان ده از دهستان امیری بخش لاریجان ۲۰ کیلومتری شمال‌خاوری‌رینه (فرهنگ جغرافیایی ایران، ج ۳). محلات دهکده دینان بدین ترتیب‌اند:

۱- پاشامحله. ۲- چاله باغ. ۳- کلان (کلون) محله. ۴- توبن (بضم تاء و سکون

واو و کسر باء).

در ضلع قبلی نیز دری دارد که به‌انباری باز می‌شود. در دو ضلع شمالی و غربی دو طاقچه با طاق جناقی است.

در وسط بنا صندوقی از قاب و آلت مرقد را پوشانده است. در این صندوق تخته‌های قاب را در میان آلت‌های چوبین سیاه‌رنگ قرار داده‌اند. بنا از خارج هشت ترك و بام آن گنبدی کلاه‌درویشی است. ایوانی در سمت شمالی بقعه است که جلو آن چهار فیله‌ای آجری است (عکس شماره ۲۷۴). گورستانی قدیمی در شمال و شرق بنای امامزاده است.

در ورودی بقعه دولختی است و در کفش‌کنی باز می‌شود. هرلنگه آن از يك پاره الوار است. پهنای هرلنگه ۷۳ و بلندی آن ۱۵۳ سانتیمتر است.

کتیبه‌های زیر بر آنها دیده می‌شود:

بر بالای لنگه سمت راست در سه سطر:

« بر تربت غربیت چون بگذرند خلاق

از صدق دل بخوانند الحمد و قل هو الله

یادگاری میر محمد شفیع در ماه ذی‌قعدة سنه ۱۲۲۳ .»

بر بالای لنگه سمت راست در سه سطر:

« تاریخ در قبل ازین سنه ۸۹۸

هر که بر در گهت از روی تکبر گذرد

بی‌شک از پای در آید بی‌یقین سر بنهد»

باقی متن دولنگه گل‌اندازی رنگین است.

صندوق بقعه به‌درازای ۱۸۸ و پهنای ۱۲۶ و بلندی ۱۳۳ سانتیمتر است. این

عبارات و آیات بر آن حک شده است:

کتیبه حاشیه بالای ضلع شرقی:

« بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين - تا - ولا الضالين . »

کتیبه حاشیه بالای ضلع جنوبی :

« لاله الا هو الحی - تا - حفظهما و هو العلی العظیم . »

کتیبه حاشیه بالای ضلع غربی :

« بسم الله الرحمن الرحيم قل هو الله احد - تا - كفوا احد . »

کتیبه حاشیه بالای ضلع شمالی :

« حرره سيد آقا بزرك في شهر صفر سنة ١٢٠٤ - ابراهيم بن روح الله ابن

زرين کیا ابن جعفر ابن موسی ابن محمد تقی ع - عمل نجاری از سيد جعفر

نیاکی استاد زمان است . »

امامزاده روح الله

در دهکده دینان از دهکده‌های امیری لاریجان

بنای بقعه امامزاده روح الله در شمال امامزاده ابراهیم است ، از نسب نامه‌ای که بر صندوق امامزاده ابراهیم حک شده است معلوم می‌شود که روح الله پدر ابراهیم و پسر زرین کیا است . ابعاد بنا ۲۳۷ × ۲۴۹ سانتیمتر است . از داخل گنبدی توسی خورده دارد و گنبد خارجی قدیمی آن از میان رفته و فعلاً مأذنه‌ای به جای آن برگنبد داخلی ساخته‌اند . در گورستان قدیمی اطراف این دو بقعه ، چناری کهنسال است که گرداگرد تنه آن هفت متر تمام است .

باقی بناها و آثار تاریخی امیری لاریجان

۱- امامزاده‌ای در دهکده آخای امیری .

بند بریده

در زمان ناصرالدینی شاه

اعتماد السلطنه در باره بند بریده مطالب زیر را در سال ۱۲۹۲ قمری نوشته

است :

« باز جاهای بدگذشتیم . به بندی رسیدیم که از همه سخت تر بود . انصافاً خوب ساخته‌اند . راه قدیم لاریجان از طرف راست پیدا بود . بهیچوجه راه نبود . کوه که يك پارچه سنگ بود و صاف (عکس شماره ۲۷۵) . از وسط دامنه این کوه با آهک و سنگ سکوئی بسته‌اند که پی و پایه سکو به زمین نرسیده . معلق است میان زمین و آسمان (عکس شماره ۲۷۶ و ۲۷۷) . از روی این سکوها که عرض زیادتر از يك چارک نبود ، سابق عبور قوافل و مترددین مازندران بود . حالا طوری ساخته شده که کالسکه عبور می‌کند . در این تنگه تمثال مبارک شاه را بروی سنگ حجاری کرده است ، سواره بالباس رسمی . حسنعلی خان وزیر فواید هم پیاده ایستاده را بورت راه را عرض می‌کند . »

شکل شاه

در تنگه بند بریده

در تنگه بند بریده ، بر سمت چپ آب هراز ، تمثال و کتیبه‌ای از ناصرالدین شاه برجای مانده است . بلندی آن از کف فعلی جاده تازیر نقش ۲۷۰ سانتیمتر است . درازای این نقش و کتیبه‌ها هشت متر تمام و پهنای کتیبه‌ها که دور می‌چرخد ۳۴ سانتیمتر و عمق

قسمت پایین شکل ۱۶۰ سانتیمتر است .

در شکل شاه ناصرالدین شاه در وسط براسب سوار است و پنج تن از درباریان طرف راست و پنج تن طرف چپ او حجاری شده اند (عکس شماره ۲۷۸) .

این ابیات بر اطراف این شکل حاک شده است :
سطر بالا :

« در روزگار ناصر دین شاه کامکار

کز عدل راه راست طلب کرد و یافت کام

امرش بهر طریق صراطی است مستقیم

امنش بهر فریق نشاطی است مستدام

منت خدا برا که ز تأیید خود چنین

شاهنشهی گزید مؤید برانام

شاهان دهر نامورند از برای مال

وین پادشاه مال فشانند از برای نام

هر کار خام عاقبت الامر پخته کرد

از بسکه زر پخته برافشانند و سیم خام

در راه لارجان که دژم بود کار جان

گسار عبور قافله از غفلت تمام »

سطر سمت راست سنگ :

« بیغولۀ که گاه گذر غول سهمکین

اول سرود بسمله آنکه نهاد گام

از سهم مار گرزه نکردند زو گذر

وز هول شیر شرزه نجست اندرو کنام »

سطر افقی پایین :

« راهی که گر بریده شدن خواستی زاو

گفتی بیای خود نرود کس بسوی دام

در شاهنامه نیز زالی فسانه گوشت

افسانه که عبره در او کرد پور سام

بآسایش رعیت مازندران زمین

آراست حکم ساری شاهنشاه اینمقام

بکشوده شد چو کف کریم ملک بملک

راهی که بسته بود چو پیشانی لثام

حجار ز امر خسرو فرهادسان به سنگ

تمثال کرد از شه پرویز احتشام

خور بی کله زکوه ادا بر نمود رخ

چون تاج شهریار پدید آمد از رخام

تاریخ آن بامر شهنشاه خسواستند

چون بود خاص خدمت مداحی اینغلام

محمدحسین میرزای مهندس راقمه ابوالفضل ساوجی

عام بنام خامۀ رضوان نوشت و خواند

.....

وسط سنگ زیر سم اسب ناصرالدین شاه عبارت زیر است :

« عمل کمترین علی اکبر فی سنة ۱۲۹۵ . »

پلی از سنگ و ساروج

نزدیک به انتهای تنگه بندبریده

نزدیک به دهانه شمالی تونلی که در سمت راست تنگه بندبریده زده‌اند، پلی آهنی است که می‌توان با گذشتن از روی آن به دست چپ آب هراز رسید. در حدود یک کیلومتر که در جاده سمت چپ آب هراز رو به جنوب رفتیم به پلی خراب می‌رسیم پایه سمت راست آن و مقداری از هلال طاق آن تا امروز باقی است. راه قدیمی که ظاهراً مربوط به دوران ساسانی است، از سمت راست آب هراز با گذشتن از این پل به سمت چپ آب می‌آمده است (عکس شماره ۲۷۹). مقداری از راه قدیم، بر سمت راست آب که بداین پل منتهی می‌شود، بر بالای دیواری از سنگ و گچ دیده می‌شود.

پل قلابن

میان قهوه‌خانه بایجان و آب‌گرم استرابکو (استراباکو)

نزدیک به بهمن‌گیری که در شمال قهوه‌خانه قلابن است پایه‌های پلی قدیمی تا امروز برجای است (عکس شماره ۲۸۰). مصالح پل، سنگ و ملاط ساروج بوده است. پایه‌ها بر کمره‌هایی از سنگ استوارند. پلی یک‌دهانه بر روی این دو پایه زده بوده‌اند. فاصله میان دو پایه ۱۸ متر تمام است.

امامزاده هفت‌تنان

در دهکده هفت‌تنان از دهکده‌های بهرستاق لاریجان

در ورودی اصلی بقعه به بلندی ۱۹۸ و پهنای هر لنگه آن ۶۱ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۸۱). هر دو لنگه دارای پاشنه‌های گردان است. بر روی لنگه سمت راست عبارات زیر خوانده می‌شود:

« صاحب‌الخیرات هذه‌الباب والعمارات ملك‌سلطان حسين واخوه ملك‌بهمن ابن‌کیومرث مع‌والدة سیمین خونرا (؟) بنت‌ملك‌بهمن فی شهر ذوالحججه سنة سبعین وتسعمایه » (عکس شماره ۲۸۲).

این در به‌کفش‌کنی باز می‌شود که در امتداد شمال و جنوب است. درازای آن ده‌متر و پهنای آن ۲۰۸ سانتیمتر است که سه مدخل به مسجد طرف شرقی دارد.

مسجد

در میان مسجد شش‌فیلپا در دو ردیف سه‌تایی است. ابتدا بر روی فیلپاها و دیوارهای جنبی طاقهای جناغی زده و سپس قسمتهای خالی میان طاق‌ها را گنبدوار پر کرده‌اند. در ضلع جنوبی مسجد، محرابی در دیوار دیده می‌شود که بالای آن خفنگی نورگیر است.

در انتهای ضلع غربی کفش‌کن، دری دولختی است که به طاقی چهارگوشه باز می‌شود. با در نظر گرفتن چهارچوب، بلندی آن ۱۴۴ و پهنایش ۹۵ سانتیمتر است.

۱- هفت‌تنان ده از دهستان بهرستاق بخش لاریجان شهرستان آمل، ۲۴ کیلومتری شمال شرقی رینه، چهار کیلومتری مشرق بایجان (فرهنگ جغرافیایی ایران، ج ۳).